

Reza Shah's Legacy in Pahlavi History Textbooks: A Semiotic Approach to the Representation of Power and Identity

Amir Karimi¹

Abstract

using a qualitative and critical semiotic approach, this research analyzes the visual representations of Reza Shah in Pahlavi history textbooks at all levels of education and attempts to reveal the ideological mechanisms through which political power and nationalist identity are transmitted to students. The issue addressed in the present study is that textbook images are not simply reflections of historical events and figures, but are ideological texts that reproduce the hegemonic messages of the state in secondary semantic layers. This research seeks to answer the question of how the images of Pahlavi history textbooks, by representing modernity, Reza Shah's authority, and patterns of order and obedience, act as an ideological device to consolidate the official discourse of the Pahlavi state in the minds of students. The theoretical framework of the research is based on Roland Barthes' concepts of first- and second-order signification and Louis Althusser's theory of "ideological apparatuses of the state. Accordingly, the images are analyzed at three levels: 'reconstructional heritage' (renovation and modernization), 'personal heritage'

1. PhD Student, History Department, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran. amirkarimi1401@ms.tabrizu.ac.ir

Received: Oct 8, 2025 - Accepted: Dec 17, 2025

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

(personal image and authority), and ‘behavioral heritage’ (social order and rituals). The main sources of the research are the collection of Pahlavi history textbooks collected through the Ayatollah Boroujerdi Digital Library and other document databases. The findings show that the images of Reza Shah in these texts, by eliminating social and political contradictions, present a heroic and architect-like image of him and serve to consolidate the Pahlavi nationalist and state-oriented discourse. By filling the gap in studies on the history of education, the present study contributes to a deeper understanding of the link between image, ideology, and nation-building in contemporary Iran.

Keywords: Reza Shah, history textbooks, semiotics, Pahlavi ideology, history education.

میراث رضاشاهی در کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی: رویکردی نشانه‌شناختی به بازنمایی قدرت و هویت

امیر کریمی^۱

چکیده

این پژوهش با رویکردی کیفی و نشانه‌شناسی انتقادی به تحلیل بازنمایی‌های تصویری از رضاشاه در کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی در تمامی مقاطع تحصیلی می‌پردازد و می‌کوشد سازوکارهای ایدئولوژیکی را که از طریق آن‌ها قدرت سیاسی و هویت ملی‌گرایانه به دانش‌آموزان منتقل می‌شود، آشکار سازد. مسئله پژوهش آن است که تصاویر کتاب‌های درسی تنها بازتاب رویدادها و شخصیت‌های تاریخی نیستند، بلکه متونی ایدئولوژیک‌اند که در لایه‌های ثانویه معنایی، پیام‌های هژمونیک دولت را بازتولید می‌کنند؛ این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال است که تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی چگونه با بازنمایی مدرنیته، اقتدار رضاشاه و الگوهای نظم و اطاعت، در مقام یک دستگاه ایدئولوژیک به تثبیت گفتمان رسمی دولت پهلوی در ذهن دانش‌آموزان عمل می‌کنند؟ چهارچوب نظری پژوهش بر مفاهیم دلالت مرتبه نخست و دوم رولان بارت و نظریه «دستگاه‌های ایدئولوژیک دولت» لویی آلتوسر استوار است؛ بر این اساس، تصاویر در سه سطح «میراث تجددی» (نوسازی و مدرنیزاسیون)، «میراث شخصیتی» (چهره و اقتدار فردی) و «میراث رفتاری» (نظم و مناسک اجتماعی) تحلیل می‌شوند.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

amirkarimi1401@ms.tabrizu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۶ - تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۹/۲۶

منابع اصلی پژوهش مجموعه کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی است که از طریق کتابخانه دیجیتال آیت‌الله بروجردی و سایر پایگاه‌های اسنادی گردآوری شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهند که تصاویر رضاشاه در این متون با حذف تضادهای اجتماعی و سیاسی، چهره‌ای قهرمانانه و معمارگونه از وی ارائه داده و در خدمت تثبیت گفتمان ملی‌گرایانه و دولت‌محور پهلوی قرار می‌گیرند. پژوهش حاضر با پرکردن خلأ موجود در مطالعات تاریخ آموزش، به فهم عمیق‌تر پیوند میان تصویر، ایدئولوژی و ملت‌سازی در ایران معاصر یاری می‌رساند.

واژه‌های کلیدی: رضاشاه، کتاب‌های درسی تاریخ، نشانه‌شناسی، ایدئولوژی پهلوی، آموزش تاریخ.

۱. مقدمه

در چهارچوب نظریه لویی آلتوسر، آموزش و به‌ویژه کتاب‌های درسی را باید یکی از محوری‌ترین «دستگاه‌های ایدئولوژیک دولت» دانست؛ دستگاه‌هایی که به‌زعم او نه تنها دانش منتقل می‌کنند، بلکه از طریق نهادینه‌سازی ارزش‌ها و گفتمان‌های رسمی، در شکل‌دهی سوژه‌های مطیع و سازگار با نظم سیاسی نقش اساسی دارند (Althusser, 1971: 127). بر این اساس، تصویر در کتاب‌های درسی تاریخ، نه تنها وسیله‌ای برای بازنمایی واقعیت تاریخی نیست، بلکه ابزاری ایدئولوژیک است که در دل سازوکار بزرگ‌تری برای بازتولید قدرت و تثبیت روایت مسلط عمل می‌کند. ویژگی‌های بصری تصویر، از قدرت اقناعی تا تأثیرگذاری ناخودآگاه، موجب می‌شود این نشانه‌ها بیش از متن مکتوب درونی‌سازی ارزش‌ها و باورهای سیاسی را تسهیل کنند؛ فرایندی که آلتوسر آن را «سوژه‌سازی ایدئولوژیک» می‌نامد (Ibid, 132).

کتاب‌های درسی تاریخ با انتخاب گزینشی تصاویر، تنظیم چهارچوب‌های روایی و برجسته‌سازی چهره‌ها و رخداد‌های مطلوب، در واقع نه در مقام بازتاب‌دهنده بی‌طرف گذشته، بلکه در مقام سازنده روایتی مشروعیت‌بخش عمل می‌کنند؛ چنین متونی با بهره‌گیری از ایدئولوژی نهفته در تصویر، «واقعیت تاریخی» را با نیازهای دولت هم‌راستا می‌سازند و از طریق فرایند بازنمایی، شکل خاصی از حافظه و هویت جمعی را تولید می‌کنند (Apple, 2004: 23-25). تصاویر نیز به دلیل آنکه در دو سطح دلالت فعالیت می‌کنند، نخست به‌مثابه

بازنمایی چهره‌ها و وقایع؛ سپس به‌عنوان حامل دلالت‌های ایدئولوژیک و اسطوره‌ای، در تثبیت این روایت رسمی نقشی تعیین‌کننده دارند (Ibid, 42).

از این منظر، تحلیل نشانه‌شناختی تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی، تنها مطالعه‌ای بر عناصر بصری نیست، بلکه راهی برای فهم سازوکارهای عمیق‌تری است که دولت از طریق دستگاه آموزشی و به‌ویژه تصاویر، در تولید و بازتولید نظم سیاسی، هویت ملی و مشروعیت قدرت به‌کار می‌گیرد؛ چنین تحلیلی می‌تواند نشان دهد چگونه تصویر، در متن به‌ظاهر آموزشی، در جایگاه ابزاری ایدئولوژیک عمل می‌کند و به تثبیت گفتمان رسمی دربارهٔ قدرت، توسعه، دولت‌سازی و هویت‌یاری می‌رساند (Althusser, 1971: 135).

در این چهارچوب، مطالعهٔ تصاویر مربوط به پهلوی‌ها، به‌ویژه رضاشاه به‌عنوان بنیان‌گذار سلسله، اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. ظهور رضاشاه در کتاب‌های درسی تاریخ به‌مثابه تجسم «دولت مدرن» و «ملت نوین» در ایران قرن بیستم، نمونهٔ بارزی از کارکرد ایدئولوژیک تصویر در آموزش رسمی است. بازنمایی‌های تصویری او در یونیفورم نظامی، در کنار نمادهای نوسازی همچون راه‌آهن، کارخانه‌ها، مدارس و بناهای ملی، شاه را نه در قامت یک فرد تاریخی محدود، بلکه در مقام یک «قهرمان تاریخ‌ساز» و «معمار ایران نوین» معرفی می‌کند. این تصاویر با حذف تضادها، اعتراض‌ها و هزینه‌های اجتماعی پروژه‌های پهلوی، روایت یکدست و هژمونیک از «نظم، پیشرفت و اقتدار» به نسل جوان ارائه می‌دهند و از این رهگذر، هویت ملی و سیاسی مطلوب رژیم پهلوی را تثبیت می‌کنند؛ بنابراین، تحلیل نشانه‌شناسی تصاویر رضاشاه در کتاب‌های درسی نه‌تنها مطالعه‌ای در باب تاریخ آموزش، بلکه کاوشی در بطن پیوند میان ایدئولوژی، قدرت سیاسی و فرایند ملت‌سازی در ایران معاصر است.

هدف اصلی این پژوهش آن است که با واکاوی نظام‌مند تصاویر مربوط به رضاشاه در کتاب‌های درسی تاریخ دورهٔ پهلوی، سازوکارهای نشانه‌ای و ایدئولوژیک را که از طریق آن‌ها قدرت سیاسی به نسل جوان منتقل و در ذهنیت جمعی نهادینه می‌شود، آشکار سازد؛ زیرا اگرچه این تصاویر در ظاهر نقش مکمل روایت متنی را ایفا می‌کنند، اما در لایه‌های عمیق‌تر خود حامل پیام‌های ایدئولوژیک و اسطوره‌ای‌اند که به بازتولید گفتمان ملی‌گرایانه و دولت‌محور پهلوی یاری می‌رسانند. بر همین اساس، مسئلهٔ محوری پژوهش این است که

چگونه کتاب‌های درسی تاریخ با بهره‌گیری از رمزگان بصری، رضاشاه را در سه سطح میراث تجدیدی، میراث شخصیتی و میراث رفتاری بازنمایی کرده و از او چهره‌ای قهرمانانه، مقتدر و تاریخ‌ساز می‌سازند و در عین حال، تضادهای اجتماعی و سیاسی عصر او را حذف یا به حاشیه می‌رانند. در این چهارچوب، پرسش‌های اساسی تحقیق چنین‌اند: تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی چگونه از طریق بازنمایی مؤلفه‌های مدرنیته، چهره و هیئت رضاشاه و الگوهای رفتاری و مناسکی مرتبط با نظم و اطاعت، به‌عنوان یک دستگاه ایدئولوژیک عمل و در نتیجه چه نقشی در تولید، بازتولید و تثبیت گفتمان رسمی دولت پهلوی در حافظه تاریخی دانش‌آموزان ایفا می‌کنند؟

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش در این حوزه نشان می‌دهد که مطالعات متعددی درباره آموزش تاریخ و بازنمایی گفتمان پهلوی در کتاب‌های درسی انجام شده است و هرکدام از زاویه‌ای به بررسی رابطه آموزش رسمی، ایدئولوژی و هویت‌سازی پرداخته‌اند. در این میان، محمدرضا عسکرانی در مقاله «آسیب‌شناسی آموزش تاریخ در نظام تعلیم و تربیت ایران؛ بررسی موردی عصر قاجار تا پایان دوره رضاشاه» بر کاستی‌های ساختاری نظام آموزش تاریخ تأکید می‌کند و دخالت مستقیم دولت در تدوین کتاب‌های درسی را مهم‌ترین عامل آسیب به کیفیت آموزش می‌داند (عسکرانی، ۱۳۸۹). مقالات دیگر همچون پژوهش وطن‌دوست و همکاران با عنوان «نمودهای ناسیونالیسم در کتاب‌های درسی تاریخ» نیز به تحلیل هم‌زمان عناصر باستان‌گرایی، شاه‌پرستی و میهن‌دوستی در متون درسی پرداخته و پیوند میان تاریخ‌نگاری آموزشی و ملت‌سازی ایدئولوژیک را نشان می‌دهند (وطن‌دوست و دیگران، ۱۳۸۸).

آثار اکبری و شکورق‌هاری درباره «وجوه فرهنگی ایرانیت در متون درسی» (۱۳۹۱) و پژوهش مستقل اکبری در خصوص «پروژه ملت‌سازی در متون آموزشی تاریخ» (۱۳۹۱) نیز به روشنی ابعاد فرهنگی و سیاسی تاریخ‌نگاری درسی را آشکار می‌سازند؛ افزون‌بر این، حامدی در «آسیب‌شناسی تدوین کتب و مسائل آموزشی درس تاریخ در دوره رضاشاه» به پدیده‌هایی همچون شاه‌پرستی، وطن‌محوری و ایران‌گرایی می‌پردازد (۱۳۹۲) و محمدرضا معلمان و همکارانش در پژوهشی پیرامون سازمان پرورش افکار (۱۳۱۷-۱۳۲۰) نشان داده‌اند

(۱۴۰۱) که گفتمان ناسیونالیسم اقتدارگرا از طریق سخنرانی‌ها و محتوای آموزشی ترویج می‌شده است؛ همچنین پژوهش‌های تریان و آزاد درباره «تحلیل گفتمان روایت مشروطه» (۱۳۹۴) و مهری و همکاران «جایگاه و جلوه‌های ناسیونالیسم در متون درسی تاریخ دوره پهلوی اول» (۱۳۹۶) بعد مشروعیت‌بخشی به سلطنت پهلوی در متون درسی را برجسته می‌سازند؛ در حالی که بیگدلو و مرسلی با تحلیل «بازنمایی هویت نژادی در کتاب‌های درسی تاریخ مدارس ابتدایی و دبیرستان در دوره پهلوی اول» (۱۳۹۶) در کتاب‌های درسی بر وجه نژادگرایی این گفتمان تأکید کرده‌اند. به همین ترتیب، سلیمی در بررسی «تبار رمانتیکی گفتمان ملت‌گرایی دوره پهلوی اول و آموزش هویت ملی در کتاب‌های درسی دبستان» (۱۳۹۷) به نهادینه‌سازی هویت ملی در نسل جدید اشاره می‌کند. در کنار این مقالات، آثار ملایی توانی در کتاب «گفتمان تاریخ‌نگاری رسمی دوره پهلوی پیرامون رضاشاه» (۱۳۹۶) و نیز «چالش‌های تاریخ‌ورزی در ایران امروز» (۱۴۰۰) از جامع‌ترین نمونه‌های پژوهشی‌اند که با نگاهی روشمند، تاریخ‌نگاری رسمی و کارکردهای آن در مشروعیت‌بخشی به رضاشاه را تحلیل کرده‌اند. مشابه‌ترین اثر با مقاله حاضر اثر ملایی توانی و نوروزی با عنوان «طرح جلد کتاب‌های درسی تاریخ معاصر دبیرستان از ۱۳۵۸-۱۳۹۴» (۱۳۹۵) است؛ اگرچه آن‌ها فقط به جلد کتاب درسی تاریخ اکتفا کرده‌اند.

از سوی دیگر، مجموعه‌ای از پژوهش‌ها به بررسی دوره محمدرضا شاه پهلوی و نقش آموزش تاریخ در تثبیت ایدئولوژی این دوره پرداخته‌اند؛ از جمله، فرامرزی و همکاران در مقاله «ترویج آموزه‌ها و مفاهیم ملی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ در عصر پهلوی دوم کاربرد نظریه تحلیل گفتمان تاریخی روث و داک» نشان می‌دهند که بسیاری از نویسندگان کتب درسی این دوره تحت تأثیر پارادایم ناسیونالیستی به تاریخ‌نگاری پرداختند و شاهنشاهان پهلوی را به‌عنوان استمراردهندگان اصلاحات تاریخی بازنمایی کردند (۱۴۰۰). پژوهش بیگدلو و شهیدانی درباره «نوسازی نظام آموزشی ایران در دهه چهل و اوایل دهه پنجاه» (۱۳۹۶) و مقاله راعی گلوچه و رحمانیان با عنوان «سیاست و آموزش در دوره پهلوی دوم؛ بررسی موردی علل، چگونگی و فرایند تغییر مباحث و مصوبات شورای عالی فرهنگ: ۱۳۲۰-۱۳۳۲» (۱۳۹۶) ابعاد سیاست‌گذاری آموزشی را در چهارچوب ایدئولوژی رسمی بررسی کرده‌اند. در

همین راستا، اکبری و بیگدلو با تحلیل ایدئولوژی پهلویسم در دهه‌های ۴۰ و ۵۰ نشان داده‌اند که رژیم پهلوی تلاش داشت عناصر متناقضی چون ناسیونالیسم شاهنشاهی، انقلاب سفید و عرفی‌گرایی را در قالب یک ایدئولوژی رسمی تلفیق کند (۱۳۹۰).

در تحلیل ایدئولوژیک تصاویر کتاب‌های درسی، ارجاع به سنت نشانه‌شناسی کلاسیک نیز ضروری است؛ زیرا بسیاری از مفاهیم بنیادین خوانش ایدئولوژیک تصویر در آثار نظریه‌پردازانی چون رولان بارت، چارلز سندرز پیرس و اومبرتو اکو بنیان‌گذاری شده است. بارت در اسطوره‌شناسی‌ها نشان می‌دهد که تصویر در کنار دلالت‌های نخستین خود، واجد لایه‌ای ثانویه از «معناسازی اسطوره‌ای» است که کارکردی آشکارا ایدئولوژیک دارد و ارزش‌ها و قدرت مسلط را طبیعی‌سازی می‌کند (Barthes, 1972: 109-159). پیرس با طرح سه‌گانه آیکون، ایندکس و سمبل، سازوکارهایی را توضیح می‌دهد که از طریق آن‌ها تصویر می‌تواند ذهن مخاطب را به سوی معناهای خاص هدایت کند و زمینه تفسیر جهت‌دار را فراهم سازد (Peirce, 1931-1958, Vol. 2: 156-172). اومبرتو اکو نیز با تأکید بر رمزگان بصری، نشان می‌دهد که هیچ تصویری بی‌طرف نیست و هر نشانه بصری در بستر یک نظام معنایی و فرهنگی گسترده‌تر خوانده می‌شود که امکان اعمال ایدئولوژی را فراهم می‌سازد (Eco, 1976: 32-45)؛ گرچه این آثار مستقیم به متون آموزشی نمی‌پردازند، اما بنیان نظری لازم برای تحلیل نشانه‌شناختی تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ را فراهم می‌کنند و نشان می‌دهند چگونه تصویر، از خلال رمزگان بصری و لایه‌های دلالتی خود، به بازتولید قدرت، هویت و روایت رسمی یاری می‌رساند.

در مجموع، پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات متعددی در حوزه آموزش تاریخ و هویت‌سازی در متون درسی انجام شده است، اما تمرکز مشخص بر تحلیل نشانه‌شناسی تصاویر رضاشاه در کتاب‌های درسی، با اتکا به چهارچوب‌های نظری بارت و آلتوسر، هنوز خلأیی است که پژوهش حاضر در پی پرکردن آن است.

۳. روش‌شناسی و چهارچوب نظری

روش‌شناسی این پژوهش بر مبنای رویکرد کیفی و نشانه‌شناسی انتقادی استوار است و با بهره‌گیری از معیارهای سه‌گانه میراث تجدیدی، میراث شخصیتی و میراث رفتاری به تحلیل

تصاویر رضاشاه در کتاب‌های درسی تاریخ این دوره می‌پردازد؛ نخست، در سطح میراث تجدیدی، شاخص‌هایی مانند نمایش پروژه‌های عمرانی، نهادهای علمی و فرهنگی و نمادهای توسعه زیرساختی مورد بررسی قرار می‌گیرند تا مشخص شود چگونه تصویر شاه با دستاوردهای عینی مدرنیته گره خورده است؛ دوم، در سطح میراث شخصیتی، ویژگی‌های بصری مربوط به بدن، یونیفورم نظامی، چهره، حالت بدن و نشانه‌های کاریزما تحلیل می‌شوند تا دریابیم چگونه قدرت فردی و فرادستی شاه بر بستر گفتمان ملی‌گرایی و دولت‌محوری تثبیت می‌شود. سوم، در سطح میراث رفتاری، توجه به صحنه‌های تعامل شاه با ارتش، مردم، نخبگان یا ولیعهد به‌عنوان حاملان رمزگان نظم، اقتدار و اصلاحات اجتماعی معطوف است. این سه معیار کمک می‌کنند که تصاویر نه به‌مثابه بازنمایی‌های بی‌طرف، بلکه به‌عنوان متونی ایدئولوژیک که حامل معناهای ثانویه‌اند، تحلیل شوند و پیوند میان قدرت سیاسی و نظام آموزشی آشکار شود.

منابع پژوهش شامل مجموعه‌ای از کتاب‌های درسی تاریخ منتشر شده در دوره رضاشاه و محمدرضاشاه است که از طریق پایگاه‌های دیجیتالی همچون کتابخانه دیجیتال آیت‌الله بروجردی و سایر سامانه‌های اسناد آموزشی گردآوری شده‌اند. روش تحلیل بر مبنای نشانه‌شناسی ساخت‌گرایانه رولان بارت و نقد ایدئولوژیک لویی آلتوسر سامان یافته است؛ از بارت، مفاهیم «دلالت مرتبه اول» (معنای آشکار تصویر) و «دلالت مرتبه دوم» یا «اسطوره» (معنای ایدئولوژیک پنهان) به‌مثابه چهارچوب اصلی برای فهم لایه‌های تصویری به‌کار رفته‌اند (Li, 2017)؛ در حالی که از آلتوسر نظریه «دستگاه‌های ایدئولوژیک دولت» استفاده شده است تا نشان داده شود چگونه کتاب درسی به‌مثابه یک دستگاه ایدئولوژیک عمل می‌کند و پیام‌های سیاسی و فرهنگی را در ذهن دانش‌آموزان نهادینه می‌سازد (Threadgold, 1986)؛ به این ترتیب، ترکیب منابع اولیه (کتاب درسی) با چهارچوب‌های نظری متنوع، زمینه‌ای علمی و منسجم برای واکاوی لایه‌های پنهان میراث‌سازی رضاشاهی در آموزش تاریخ فراهم می‌کند.

در این پژوهش، روش‌شناسی بر پایه رویکرد نشانه‌شناسی به تحلیل تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی طراحی شده است؛ منظور از نشانه‌شناسی، مطالعه سیستماتیک و انتقادی نشانه‌ها و نمادهای بصری است که در تصاویر به‌کار رفته و نقش آن‌ها در بازنمایی ایدئولوژی رسمی، هویت ملی و وجهه شخصیتی رضاشاه را آشکار می‌سازد (Barthes, 1972)؛ هر تصویر نه در جایگاه یک سند صرف تاریخی، بلکه به‌مثابه «متنی نشانه‌شناسانه» (Eco, 1976). دارای لایه‌های چندگانه معنا مورد بررسی قرار گرفته است؛ به‌گونه‌ای که ابعاد تمدنی شامل

پروژه‌های عمرانی، نهادهای مدرن و زیرساخت‌ها به مثابه نماد پیشرفت و اقتدار دولت، ابعاد شخصیتی با تحلیل ویژگی‌های بصری چهره، یونیفورم، مدال‌ها و حالات رضاشاه برای درک وجهه کاریزماتیک و نمادین او و ابعاد رفتاری با بررسی صحنه‌هایی چون سان‌دیدن از سربازان، صدور فرمان‌های حکومتی و بازنمایی مناسک برای آشکارسازی نظم، اطاعت و قدرت متمرکز، شناسایی شده‌اند. در این چهارچوب، تحلیل تصاویر با تمرکز بر رمزگان بصری، یعنی نحوه استفاده از ترکیب‌بندی، زاویه دید، لباس، اشیاء، فضا و عناصر زمینه برای انتقال پیام‌های ایدئولوژیک و تثبیت هویت ملی مدرن انجام شده است؛ بنابراین تصاویر نه تنها واقعیت‌های تاریخی را بازنمایی می‌کنند، بلکه حامل معانی ضمنی، تبلیغی و هویتی هستند که از طریق آن‌ها وجهه کاریزماتیک شخصیت رضاشاه، میراث تجدیدی او و پروژه ملت‌سازی مدرن پهلوی آشکار می‌شود و به این ترتیب، مقاله تلاش دارد تا با برجسته‌سازی وجوه نشانه‌شناسانه تصاویر، رابطه میان قدرت، آموزش و ایدئولوژی در ذهن دانش‌آموزان را نشان دهد و عملکرد کتاب‌های درسی را در تثبیت هویت ملی و مشروعیت سلطنت پهلوی تحلیل کند.

۴. تحلیل تصاویر میراث رضاشاه

تاریخ مقدماتی ایران برای سال دوم مدارس ابتدایی از ابوطالب خان (۱۳۴۵)، دوره مختصر تاریخ ایران: برای سال پنجم و ششم مدارس ابتدایی از قویم (۱۳۰۶)، تاریخ مقدماتی ایران به‌ضمیمه عصر پهلوی مختص سال دوم و سیم مدارس از رمزی (۱۳۰۷)، تاریخ مختصر ایران و عالم برای سال پنجم و ششم مدارس ابتدایی ایران از فروغی (۱۳۰۷)

در دوره رضاشاه، تصاویر ارائه‌شده از وی در کتاب‌های درسی تاریخ، در چهارچوب نشانه‌شناسی تصویری، تنها بازنمایی یک شخصیت تاریخی نیستند، بلکه همانند «دال‌های ایدئولوژیک» عمل می‌کنند که در سطح دلالت ثانویه حامل ایدئولوژی رسمی دولت و واسطه انتقال هویت سیاسی - ملی مطلوب به دانش‌آموزان‌اند. شیوه نمایش او در قالب یونیفورم نظامی با نشان‌ها و مدال‌های برجسته، در حالت نیم‌رخ یا تمام‌رخ و با نگاه مصمم به دوردست، مطابق با منطق «اسطوره‌سازی» رولان بارت، به‌وضوح گفتمان قدرت، اقتدار و مشروعیت مدرن را طبیعی‌سازی و بدیهی‌سازی می‌کند؛ به‌گونه‌ای که فرایند انتخاب نشانه‌ها و قاب‌بندی تصویر، وضعیت تاریخی انضمامی او را به «نشانه‌ای فراتاریخی و اسطوره‌ای» تبدیل می‌سازد.

تکرار تصویر رضاشاه در شکل‌های متنوع اما با مؤلفه‌های ثابت، همچون لباس رسمی، تزئینات سلطنتی، خط نگاه رو به آینده و نمادهای نظامی، ساختاری نشانه‌ای ایجاد می‌کند که کارکرد آن تثبیت او به‌عنوان بنیان‌گذار نظم نوین ملی و پاسدار اقتدار کشور است. این تکرار، مطابق تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی، نوعی «بینامتنیت بصری» پدید می‌آورد که در آن مخاطب با چهره‌ای یگانه، پیوسته و غیرقابل تردید مواجه می‌شود؛ چهره‌ای که نه فردی انسانی بلکه نمادی ایدئولوژیک و هویتی است.

این بازنمایی‌ها دانش‌آموز را نه با یک سوژه تاریخی، بلکه با «برنشانه‌ای ایدئولوژیک» روبه‌رو می‌سازد که همزمان حامل دلالت‌های نظم، قانون، پیشرفت، نوسازی و ملی‌گرایی است؛ بدین ترتیب، تصویر در کنار متن نوشتاری، و گاه فراتر از آن، ابزاری کارآمد برای آموزش غیرمستقیم ارزش‌های دولت مدرن و نهادینه‌سازی تصویری کاریزماتیک، قهرمانانه و تاریخ‌ساز از شاه در ذهن نسل جوان عمل می‌کند؛ همان چیزی که آلتوسر از آن به‌عنوان عملکرد دستگاه‌های ایدئولوژیک یاد می‌کند.

رمزگان‌های بصری همچون جهت نگاه رو به آینده، تأکید بر مدال و یونیفورم نظامی، مرکزیت بدن شاه در کادر و پرهیز کامل از نمایش حالات عاطفی، به‌طور نظام‌مند او را در مقام سوژه‌ای فرادست، مقتدر و فراتر از مردم قرار می‌دهند. این رمزگان‌ها «فاصله نمادین» میان شاه و مردم را تثبیت کرده و هویتی یگانه و تاریخ‌ساز برای او می‌سازند؛ هویتی که غایت آن، مشروعیت‌بخشی به ایدئولوژی پهلوی، تداوم روایت رسمی از دولت مدرن و انتقال این منظومه معنایی به دانش‌آموزان به‌عنوان نسل حامل گفتمان است.

(تصویر-۴): رضاشاه
(فروغی، ۱۳۰۷: ۱۹۰)

(تصویر-۳): رضاشاه
(رمزی، ۱۳۰۷: ۳۷)

(تصویر-۲): رضاشاه
(قویم، ۱۳۰۶: ۸۵)

(تصویر-۱): رضاشاه
(ابوطالب‌خان، ۱۳۴۵: ۳۱)

۴-۱. کتاب تاریخ سال دوم دبیرستان از شیبانی و دیگران (۱۳۱۹)

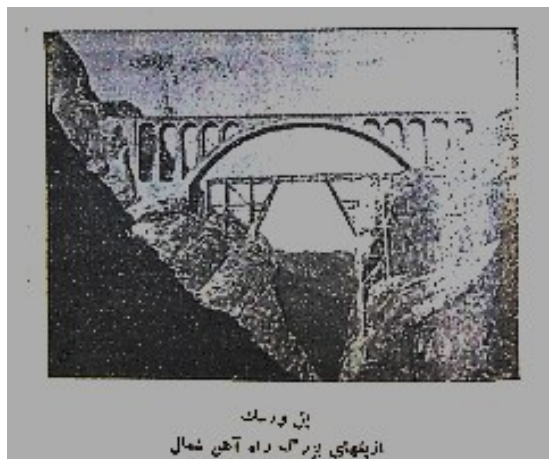
تصویر (۵) که رضاشاه با لباس رسمی و یونیفورم نظامی پر جزئیات و تزئین شده نمایش داده شده است، در ساختار بصری کتاب جایگاهی برجسته دارد و از منظر نشانه‌شناسی، حامل چندین لایه ایدئولوژیک است. قرارگرفتن این تصویر در صفحه آغازین کتاب، نوعی «مقدمه بصری» محسوب می‌شود که مرکزیت و اهمیت شاه به‌عنوان بنیان‌گذار دولت مدرن پهلوی را تثبیت می‌کند. یونیفورم نظامی همراه با مدال‌ها، نشان‌ها و تزئینات ویژه، به‌مثابه رمزگان بصری قدرت، نظم و اقتدار عمل می‌کند و در عین حال، شخصیت شاه را از یک فرد تاریخی به یک «نماد ملی» ارتقا می‌دهد. پرهیز از نمایش احساسات شخصی و نگاه ثابت و جدی او، شاه را به شخصیت فراتر از مردم عادی و حامل کاریزمای دولتی بدل می‌کند. پس تصویر با ایجاد تقابل نمادین میان «نظم مدرن» و «گذشته آشفته»، هویتی تازه به دانش‌آموزان می‌بخشد که در آن رضاشاه به‌عنوان ناجی و معمار ایران نوین معرفی شده است و مشروعیت دولت پهلوی از طریق این بازنمایی تصویری به آنان منتقل می‌شود.

(تصویر-۵): رضاشاه (شیبانی و دیگران، ۱۳۱۹):
صفحه آغازین

۴-۲. تاریخ: سوم دبیرستان‌ها از وزارت فرهنگ (۱۳۱۹)

در تصویر (۶)، پل ورسک نه تنها یک پروژه عمرانی، بلکه به مثابه نمادی از تجدد و نوسازی رضاشاهی بازنمایی شده است. زاویه انتخاب شده برای تصویر، که پل را بر فراز دره‌ای عمیق و در دل طبیعتی سخت‌گذر نشان می‌دهد، دلالت بر غلبه اراده انسانی، در اینجا دولت مدرن پهلوی، بر طبیعت دارد و این نکته با منطق نشانه‌شناسی تصویری، به عنوان یک «نماد قدرت و تسلط» تلقی می‌شود؛ این بازنمایی هم‌سو با رویکرد هویتی کتاب‌های درسی دوره پهلوی است که رضاشاه را معمار ایران مدرن و سازنده زیرساخت‌های ملی معرفی می‌کند. حذف هرگونه عنصر انسانی و تمرکز صرف بر عظمت سازه، فرایند «بت‌واره‌سازی» پیشرفت و نوسازی را تقویت می‌کند و دانش‌آموز را به درکی خطی و تک‌بعدی از تاریخ سوق می‌دهد؛ در این روایت، رضاشاه ناجی ایران از عقب‌ماندگی و حامل توسعه ملی معرفی می‌شود. از این منظر، تصویر پل ورسک به عنوان یک ابزار ایدئولوژیک عمل کرده و نقش مهمی در انتقال هویتی ملی مبتنی بر توسعه‌گرایی، تمرکزگرایی و مشروعیت‌بخشی به قدرت رضاشاهی ایفا می‌کند.

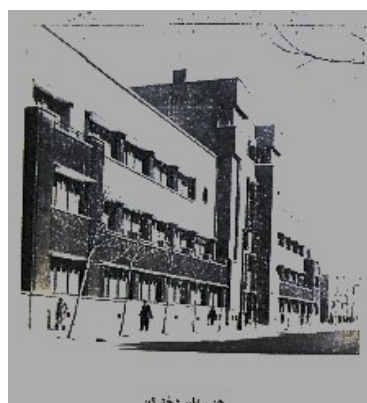
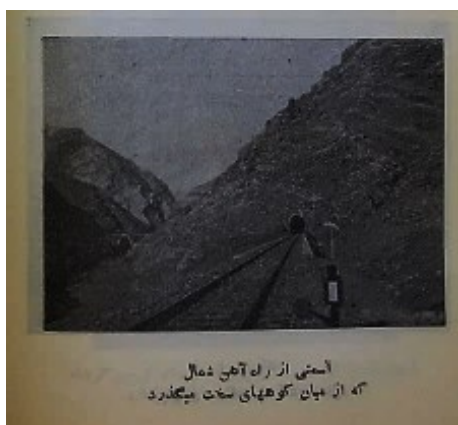
(تصویر-۶): پل ورسک (وزارت فرهنگ، ۱۳۱۹: ۱۸۵)

در مجموعه تصاویر ارائه‌شده (۷-۸) که شامل پروژه‌های زیربنایی مانند پل ورسک، پل راه‌آهن جنوب، راه چالوس و نهادهایی چون دبیرستان دخترانه است، نشانه‌های برجسته‌ای از انتقال گفتمان ایدئولوژیک «ملت‌سازی مدرن» در چهارچوب دولت

رضاشاهی مشاهده می‌شود. این تصاویر تنها اسناد تاریخی نیستند، بلکه به‌مثابه «متن‌های نشانه‌شناسانه» عمل می‌کنند که حامل پیام‌های پنهان در راستای هویت‌سازی برای نسل نو هستند (Barthes, 1972: 120-125). طبیعت خشن و صعب‌العبور، نماد عقب‌ماندگی و بی‌نظمی پیشامدرن، از طریق دخالت تکنولوژی و اراده دولت، به‌ویژه در قالب راه‌آهن، پل‌ها و جاده‌ها، به نمادی از نظم، پیشرفت و پیوستگی ملی بدل می‌شود (Eco, 1976: 40-42). ارتفاع عظیم پل‌ها، شکاف کوه‌ها و تونل‌های عمیق، از منظر رولان بارت، فرایندی از «اسطوره‌سازی» را شکل می‌دهند که رضاشاه را قهرمان تاریخ‌ساز معرفی می‌کند؛ کسی که بر بستر جغرافیای دشوار، نظم نوین ملی را بنیان می‌نهد (Barthes, 1972: 135).

هم‌زمان، تصویر دبیرستان دخترانه حامل پیام مدرن‌سازی فرهنگی و اجتماعی است که در چهارچوب پروژه «تمدن‌سازی از بالا» معنا می‌یابد؛ آموزشی که به‌جای ظهور از بستر حرکت‌های اجتماعی، محصول برنامه‌ریزی حکومتی و ابزار بازتولید ایدئولوژی است (Althusser, 1971: 127-13). بازنمایی‌های این مجموعه تصاویر، در کنار یکدیگر، به بازنویسی و بازآفرینی تاریخ ملی برای دانش‌آموزان می‌پردازند و هویتی ایرانی مدرن، مرکزگرا و دولتی را تثبیت می‌کنند؛ هویتی که مشروعیت خود را از ساخت‌وسازهای فیزیکی و نمادین می‌گیرد و دولت را تنها عامل نجات‌بخش از عقب‌ماندگی معرفی می‌سازد؛ در حالی که در عمل نقش مشارکت مردمی و فرایندهای اجتماعی مستقل حذف شده است (Eco, 1976: 44; Barthes, 1972: 145; Althusser, 1971: 133).

در این صفحه از کتاب درسی تاریخ دوره پهلوی، چهار تصویر (۹-۱۲) از بناها و نهادهای کلیدی عصر رضاشاه شامل ساختمان وزارت خارجه، بیمارستان شاه رضا، موزه ایران باستان و انبار گندم نمایش داده شده‌اند که به‌طور هدفمند بازنمایی پروژه‌های معماری و نهادی دولت مدرن رضاشاه را ارائه می‌کنند. از منظر نشانه‌شناسی و در چهارچوب گفتمان ایدئولوژیک، این تصاویر به‌مثابه نمادهایی عمل می‌کنند که تنها بازنمایی واقعیت تاریخی نیستند، بلکه ارائه روایت رسمی از ملت، دولت و تجدید (Barthes, 1972: 128-130).

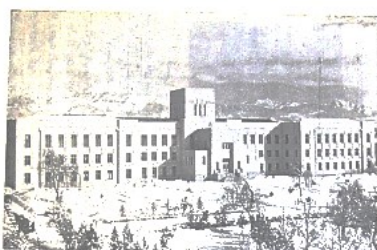
(تصویر-۸): پل راه آهن جنوب، راه آهن شمال (وزارت فرهنگ، ۱۳۱۹: ۱۸۶ و ۱۸۷)

(تصویر-۷): راه چالوس، هنرستان دخترانه (وزارت فرهنگ، ۱۳۱۹: ۱۸۴ و ۱۸۹)

ساختمان وزارت خارجه با نمای کلاسیک و مستحکم خود، نماد تثبیت سیاست خارجی مقتدر و ارتباط دولت با جهان مدرن است؛ فضایی که دولت در آن در جایگاه سخنگوی ملت در صحنه بین‌الملل ظاهر می‌شود و مشروعیت بین‌المللی خود را بازنمایی می‌کند (Eco, 1976: 45-47). بیمارستان شاه رضا، بازنماینده ورود علم، بهداشت و عقلانیت پزشکی غربی به جامعه سنتی است؛ در این روایت، رضاشاه نه تنها پادشاه، بلکه تجسم عقلانیت و عامل نجات جامعه از بیماری و جهل قلمداد می‌شود (Althusser, 1971: 130-132).

موزه ایران باستان با معماری الهام‌گرفته از هویت تاریخی ایران، از جمله ستون‌های

تخت جمشید، تلفیقی از سنت و مدرنیته را ارائه می‌دهد که در خدمت بازتعریف هویت ملی ایرانی در چهارچوب گفتمان باستان‌گرایی رضاشاهی است. این بنا نه تنها محل نگهداری اشیای تاریخی، بلکه مکان تولید یک روایت مشروع و پیوسته از گذشته پرافتخار ایران است که رضاشاه را حلقی اتصال آن با اکنون مدرن نشان می‌دهد (Barthes, 1972: 140-142).

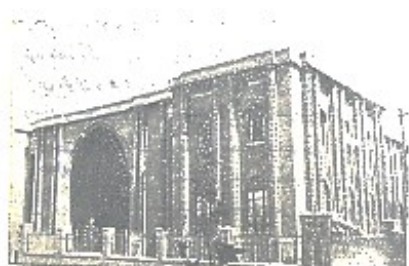
ساختمان وزارت خارجه

(تصویر-۱۰): ساختمان وزارت خارجه (وزارت فرهنگ، ۱۳۱۹: ۱۹۱)

اسمی از بیمارستان شاه رضا در مشهد

(تصویر-۹): بیمارستان شاه رضا (وزارت فرهنگ،

نمای خارجی موزه تهران

(تصویر-۱۲): موزه ایران (باستان) (وزارت فرهنگ، ۱۳۱۹: ۱۹۵)

انبار گندم (یاو) تهران

(۱۳۱۹: ۱۹۲)

(تصویر-۱۱): انبار گندم (وزارت فرهنگ، ۱۳۱۹: ۱۹۴)

تصویر انبار گندم نیز نماد خودکفایی، اقتدار اقتصادی و مدیریت منسجم منابع ملی است؛ عنصری که در دستگاه گفتمان رضاشاهی، گذار از فقر و آشفتگی اقتصادی دوران قاجار به امنیت و رفاه دولتی را بازنمایی می‌کند. در مجموع، این تصاویر در چهارچوب دستگاه ایدئولوژیک کتاب‌های درسی پهلوی عملکردی تبلیغاتی دارند؛ آن‌ها از طریق بازنمایی فیزیکی نهادها و فضاها، ذهن دانش‌آموزان را با تصویری مطلوب از دولت

مدرن، مقتدر، سازنده و عقلانی پیوند می‌دهند و پروژه ملت‌سازی را نه از مسیر مشارکت مردمی، بلکه از طریق تحمیل یک روایت تصویری و معماری‌شده از «پیشرفت» محقق می‌کنند (Eco, 1976: 48; Althusser, 1971: 135).

۴-۳. دوره تاریخ برای سال سوم دبیرستان‌ها از حکیم الهی (۱۳۳۱)

در تصاویر این کتاب که به وضوح به دوران سلطنت رضا شاه در ایران اشاره دارند، سه مقطع مختلف از زندگی او بازنمایی شده است؛ نخستین تصویر، متعلق به دوران جوانی و میانه‌های سلطنت رضاشاه است که وی در آن با کلاه نظامی و لباس‌های رسمی ظاهر شده است. از منظر نشانه‌شناسی، این تصویر بیش از آن که بازنمایی یک فرد تاریخی باشد، حامل پیام‌های ایدئولوژیک است؛ لباس نظامی و کلاه، نماد قدرت نظامی و اقتدار فرماندهی است و نشان می‌دهد چگونه رضاشاه برای تثبیت سلطنت خود به نیروی نظامی تکیه کرده است (Barthes, 1972: 125-127). این تصویر، به‌عنوان نمادی از آغاز مسیر ساختار قدرت در ایران، هویت نظامی و اقتدارگرایانه حکومت رضاشاهی را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

تصویر دوم، دیدار رضاشاه و آتاتورک در سال ۱۹۴۳ م را نشان می‌دهد؛ دو شخصیت برجسته تاریخ مدرن ایران و ترکیه که در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. این تصویر، نشانه‌ای از تعاملات سیاسی و ائتلاف میان دو کشور است و به‌ویژه از نظر نشانه‌شناسی، لباس‌ها و زینت‌های رسمی افراد حاضر در تصویر، حامل دلالت‌های مشروعیت و قدرت در عرصه بین‌المللی است (Eco, 1976: 49-51). بازنمایی چنین دیداری در کتاب‌های درسی، به هدف آموزش مفاهیم وحدت ملی و ملی‌گرایی در سطح بین‌المللی طراحی شده است و هویت یک رهبر مدرن و همسو با روندهای جهانی را به نسل دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

تصویر سوم به حوالی سال ۱۹۰۰ م بازمی‌گردد و رضاشاه را در آغاز سلطنت نشان می‌دهد، با لباسی رسمی و تاج سلطنتی. از منظر نشانه‌شناسی، تاج و لباس سلطنتی نه تنها نشانه مشروعیت و قانونیت سلطنت‌اند، بلکه دلالت بر انتقال نهاد سلطنت از دوران قاجار به یک نهاد مدرن و مرکزی دارند (Althusser, 1971: 132-134). این بازنمایی تصویری، تغییرات اجتماعی، قانونی و فرهنگی ایجادشده توسط اصلاحات

رضا شاه را تقویت و هویت جدید ایران در دوران پهلوی را به‌عنوان کشوری مدرن، متمرکز و دارای مشروعیت دولتی تثبیت می‌کند.

«اواسط سلطنت»

(تصویر-۱۵): اواسط سلطنت

رضاشاه (حکیم الهی، ۱۳۳۱: ۱۲۶)

«ملاقات اعظم‌صورت رضا شاه با آتاتورک (رئیس‌جمهور ترکیه) استانبول»

(تصویر-۱۴): ملاقات رضاشاه و

آتاتورک (حکیم الهی، ۱۳۳۱: ۱۲۳)

«ابتدای سلطنت»

(تصویر-۱۳): ابتدای سلطنت

رضاشاه (حکیم الهی، ۱۳۳۱: ۱۲۰)

تصویر (۱۶) ارائه‌شده که جسد سیمیتقو، یکی از مخالفان رضاشاه، را نمایش می‌دهد، نقشی ویژه و پیچیده در انتقال هویت و ایدئولوژی به دانش‌آموزان ایفا می‌کند. در این تصویر، جسد فردی که به‌وضوح به‌وسیله نیروهای دولتی کشته شده، در پس‌زمینه‌ای خاکی و نامطمئن قرار دارد؛ در حالی که سربازان دولتی ایستاده و آن را نظاره می‌کنند. از منظر نشانه‌شناسی، حضور نظامی در کنار جسد به‌طور مستقیم با مفاهیم اقتدارگرایی، سرکوب و استفاده از نیروی دولت برای تثبیت قدرت مرتبط است (Barthes, 1972: 150-152). این تصویر که به یکی از رویدادهای سرکوب مخالفان در ابتدای دوره سلطنت رضا شاه اشاره دارد، خشونت سیاسی و نقش آن در ساختار قدرت پهلوی را بازنمایی می‌کند و حضور سربازان نوعی مشروعیت‌بخشی بصری به این اقدامات تلقی می‌شود.

کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی این تصویر را نه تنها به‌عنوان سند تاریخی، بلکه به‌مثابه ابزاری آموزشی و ایدئولوژیک به‌کار می‌برند؛ دانش‌آموزان از طریق آن می‌آموزند که حفظ نظم، اقتدار و امنیت داخلی مستلزم قدرت متمرکز دولت و استفاده از نیروی نظامی است (Althusser, 1971: 135-137)؛ به این ترتیب، تصویر هدفی دوگانه دارد: از یک‌سو، سرکوب و خشونت را بخشی از فرایند «نوسازی» و «انضباط» نشان می‌دهد و از سوی دیگر، مشروعیت اعمال قدرت توسط رژیم را در ذهن مخاطب تثبیت می‌کند.

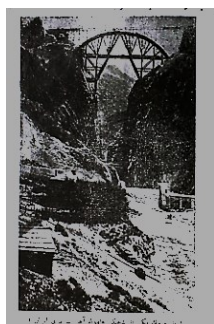
میراث رضاشاهی در کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی: رویکردی نشانه‌شناختی ... | ۱۹

علاوه بر این، تصاویر دیگری مانند ساخت پل ورسک و ساختمان‌های جدید در تهران، نشانه‌های شاخص تحولات زیرساختی و مدرن‌سازی کشور در دوران سلطنت رضاشاه هستند. از منظر نشانه‌شناسی، این تصاویر پروژه‌های نوسازی و صنعتی‌سازی ایران را بازنمایی می‌کنند و به مثابه ابزار انتقال ایدئولوژی مدرن‌سازی به دانش‌آموزان عمل می‌کنند؛ به این معنا که پیشرفت فیزیکی و زیرساختی کشور با مشروعیت و اقتدار دولت گره زده شده است (Eco, 1976: 52-54).

(جنازه اسماعیل سبیبو که بدست قوای دولتی در سال ۱۳۰۹ قتل رسیده)

(تصویر-۱۶): جنازه سیمیتقو که قوای دولتی او را به قتل رساند (حکیم الهی، ۱۳۳۱: ۱۲۲)

(تصویر-۱۸): پل ورسک (حکیم الهی، ۱۳۳۱: ۱۲۵)

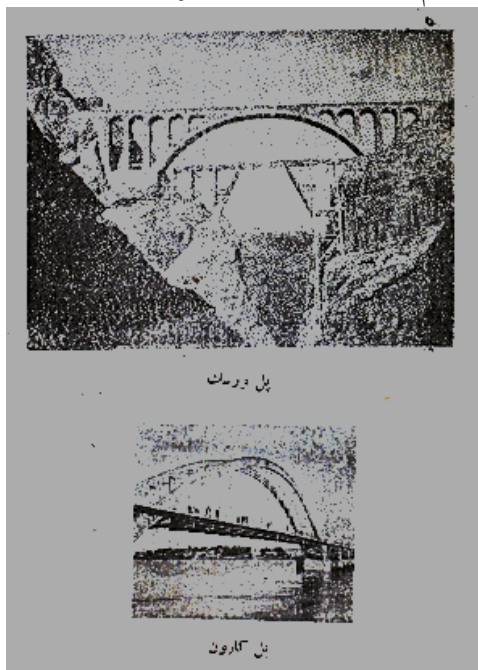
« یکی از بناهای جدیدالاحداث تهران »

(تصویر-۱۷): بناهای جدید ساخته شده در تهران (حکیم الهی، ۱۳۳۱: ۱۲۴)

ع-ع. تاریخ عمومی و ایران برای سال سوم دبیرستان‌ها از غمامی و دیگران (۱۳۳۲)

روند توجه به میراث تجدیدی در دوران پهلوی همچنان برجسته است. تصویر پل کارون (۱۹)، که با مهندسی آهنی ساخته شده است، نمادی مهم از تحولات عمرانی و صنعتی دوران رضاشاه به شمار می‌رود و در کتاب‌های درسی تاریخ دور- پهلوی برای انتقال مفاهیم خاصی از مدرنیته و اقتدار دولت به دانش‌آموزان گنجانده شده است؛ این پل، که بر روی رودخانه کارون قرار دارد، به‌عنوان پروژه‌ای مهندسی برجسته در ایران معرفی می‌شود و طراحی و ساختار آن به‌طور خاص توانمندی‌های فنی و صنعتی کشور در دوران پهلوی را بازنمایی می‌کند (Barthes, 1972: 155-157).

از منظر نشانه‌شناسی، استفاده از آهن به‌عنوان متریال اصلی پل، به‌عنوان نشانه‌ای از صنعتی‌شدن و به‌کارگیری تکنولوژی‌های نوین، بیان‌کننده ایدئولوژی مدرنیسم و نوسازی در دوران رضاشاه است (Eco, 1976: 56-58). پل کارون نه تنها در بعد فنی، نمادی از توسعه و پیشرفت است، بلکه در ابعاد اجتماعی و سیاسی نیز نشان‌دهنده تلاش حکومت برای ایجاد زیرساخت‌های مدرن و محکم جهت تثبیت قدرت خود است.

(تصویر-۱۹): پل ورسک و پل کارون (غمامی و دیگران، ۱۳۵۳: ۱۲۱)

در کتاب‌های درسی، چنین تصاویری به‌طور ویژه با هدف ساخت هویت ملی جدید و

| میراث رضاشاهی در کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی: رویکردی نشانه‌شناختی ... | ۲۱

پیوند آن با مفهوم مدرن‌سازی از طریق دستاوردهای فنی و صنعتی به دانش‌آموزان منتقل می‌شوند. از این منظر، تصویر پل کارون نشانه‌ای از دستاوردهای ملموس و برجسته دوران رضاشاه در زمینه نوسازی زیرساخت‌ها و تبدیل ایران به جامعه‌ای صنعتی و مدرن تلقی می‌شود (Althusser, 1971: 137-139).

۴-۵. تاریخ برای سوم دبیرستان‌ها از برهان آزاد و دیگران (۱۳۳۵)

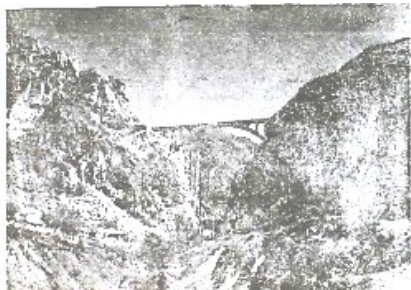
تصویر میراث رضاشاه در کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی، با بهره‌گیری ماهرانه از نشانه‌ها و نمادها، ایدئولوژی حکومتی و هویت ملی را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند. عکس‌های مختلف از رضاخان، از دوران جوانی تا سلطنت، به ترتیب اقتدار و تحول او را در قالب‌های نظامی و سلطنتی به نمایش می‌گذارند و نه تنها شخصیت او را به عنوان فردی مقتدر و اصلاح‌طلب بازنمایی می‌کنند، بلکه روند مدرنیزاسیون و توسعه زیرساخت‌ها، مانند پل‌ها و جاده‌ها، به مثابه نمادهای پیشرفت و اتحاد ملی برجسته می‌شود (Barthes, 1972: 125-130).

(تصویر-۲۱): رضاخان (برهان آزاد و دیگران، ۱۳۳۵: ۶۰)

(تصویر-۲۰): رضاشاه در اواخر سلطنت (برهان آزاد و دیگران، ۱۳۳۵: ۶۴)

(تصویر-۲۳): پل ورسک (برهان آزاد و دیگران، ۱۳۳۵: ۶۱)

(تصویر-۲۲): پل کارون (برهان آزاد و دیگران، ۱۳۳۵: ۶۲)

این ترکیب از چهره‌های تاریخی و نمادهای عمرانی، بازتاب تلاش حکومت پهلوی برای بازتعریف هویت ایرانی از طریق سلطنت مدرن و ایجاد تصویری از کشور قدرتمند و پیشرفته است (Eco, 1976: 52-54)؛ به این ترتیب، کتاب درسی، با استفاده از این تصاویر، علاوه بر بازنمایی میراث رضاشاه، ایدئولوژی و هویت مطلوب رژیم پهلوی را در ذهن دانش‌آموزان تثبیت می‌سازد و پروژه ملت‌سازی مدرن را از طریق آموزش تصویری و نشانه‌های بصری پیاده می‌کند (Althusser, 1971: 135-137).

۴-۶. تاریخ جهان سال ششم ادبی از حداد و دیگران (۱۳۳۹)

در تصاویر موجود (۲۴-۲۵) در این صفحه از کتاب درسی تاریخ دوره پهلوی، همچنان از ابزارهای نشانه‌شناسی برای انتقال ایدئولوژی و هویت رژیم پهلوی به دانش‌آموزان استفاده می‌شود؛ نخستین تصویر، نقشه خطوط مواصلاتی ایران در دوره پهلوی، با نمایان کردن شبکه گسترده جاده‌ها و ارتباطات، نمادی از پیشرفت و توسعه زیرساختی در دوران رضاشاه است. از منظر نشانه‌شناسی، این تصویر نه تنها نشانه‌ای از مدرنیزاسیون کشور محسوب می‌شود، بلکه به‌طور ضمنی توانمندی رژیم پهلوی در ایجاد ارتباطات ملی و یکپارچگی کشور را بازنمایی و مفهومی از وحدت و پیشرفت را در ذهن دانش‌آموزان القا می‌کند (Barthes, 1972: 158-160).

تصویر دوم که ساختمان وزارت دارایی را نشان می‌دهد، با تأکید بر طراحی مدرن و سازمان‌های دولتی بزرگ، قدرت اجرایی و تمرکزگرایی دولت رضاشاه را برجسته می‌سازد. این بازنمایی، نشان‌دهنده تحولات ساختاری در نظام اداری و حکومتی ایران در آن دوران است و بر سازمان‌دهی نوین و حضور مدرنیته در ساختارهای دولتی تأکید

دارد (Eco, 1976: 55-57).

در مجموع، این تصاویر علاوه‌بر نمایش دستاوردهای زیرساختی و اداری، ایدئولوژی رژیم پهلوی را در زمینه قدرت مرکزی، مدرنیزاسیون و تقویت هویت ملی به دانش‌آموزان منتقل می‌کند؛ به این ترتیب، در این ترکیب تصویری، فرایند انتقال هویت ملی و اجتماعی از طریق ساختارهای جدید، سازمان‌های دولتی و زیرساخت‌های ارتباطی، به‌ویژه برای نسل جوانی که در حال شکل‌گیری هویت سیاسی خود است، به‌طور هماهنگ نمایش داده می‌شود (Althusser, 1971: 139-140).

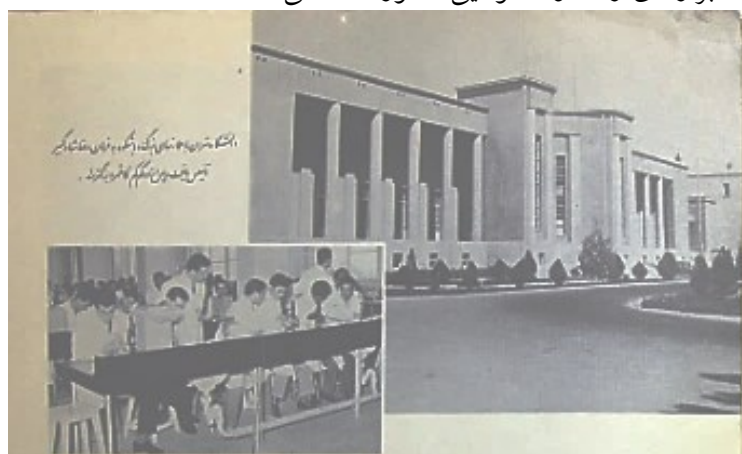
تصویر-۲۵: نقشه خطوط مواصلاتی در دوره پهلوی (حداد و دیگران، ۱۳۴۲: ۲۴۷)

تصویر-۲۴: وزارت دارایی (حداد و دیگران، ۱۳۴۲: ۲۶۰)

۴-۷. تاریخ ایران: دوره اسلامی برای سال ششم دبستان از ناتل خانلری (۱۳۴۰)
تصویر (۲۶) ارائه‌شده در این کتاب، نمایی از دانشگاه تهران در دوران پهلوی را نشان می‌دهد و در کتاب‌های درسی تاریخ این دوره برای بازنمایی دستاوردهای حکومت پهلوی به دانش‌آموزان به‌کار رفته است؛ این تصویر با ترکیب ساختمان‌های مدرن و فضایی منظم، به‌طور آشکار نماد پیشرفت و توسعه علمی در دوره‌های رضاشاه و محمدرضا شاه است. از منظر نشانه‌شناسی، معماری مدرن و کلاسیک دانشگاه، همراه با حضور دانشجویان در حال تحصیل، نشان‌دهنده تلاش رژیم پهلوی برای مدرن‌سازی ساختارهای آموزشی و علمی کشور است (Barthes, 1972: 162-164).
این بازنمایی تصویری، نشانه‌ای از سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی رژیم پهلوی در

ترویج آموزش عالی و شکل‌دهی به هویت ملی و اجتماعی جدید است. حضور دانشجویان در محیطی منظم و پیشرفته، نمادی از توجه دولت به نسل جوان و نقش آن‌ها در آینده ایران محسوب می‌شود؛ علاوه بر این، ساختمان‌های مدرن و سرسبز اطراف دانشگاه، تصویری از ایران پیشرفته و مدرن است که توسعه و آموزش را به‌عنوان ابزارهای رشد و شکوفایی کشور نشان می‌دهند (Eco, 1976: 59-61).

(تصویر-۲۶): دانشگاه تهران (ناتل خانلری، ۱۳۴۰: ۸۳)

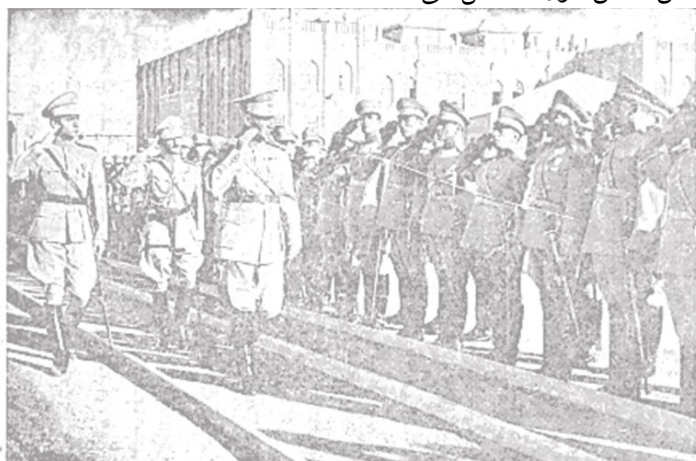
۴-۸. تاریخ: سال پنجم دبیرستان‌ها طبیعی و ریاضی از حداد و دیگران (۱۳۴۲)

تصویر (۲۷) ارائه شده در کتاب درسی تاریخ دوره پهلوی، لحظه‌ای نمادین از دیدار رضاشاه با سربازان سپاه را به نمایش می‌گذارد و فرایند انتقال هویت و ایدئولوژی حکومت پهلوی به نسل‌های جدید را نشان می‌دهد. در این تصویر، رضاشاه در حال عبور از کنار سربازانی است که در صف ایستاده و با دادن سلام نظامی، اطاعت و احترام به مقام رهبری را بازنمایی می‌کنند. از منظر نشانه‌شناسی، این تصویر پیام‌هایی از نظم، اقتدار و یکپارچگی ملی را منتقل می‌کند و آشکارا با هدف تقویت هویت ملی و مشروعیت حکومت مرکزی طراحی شده است (Barthes, 1972: 165-167).

یونیفرم‌های مشابه و نظم ظاهری سربازان، نمادی از هماهنگی اجتماعی و نظامی است که رضاشاه درصدد برقراری آن بود. استفاده از این تصویر در کتاب‌های درسی، بیان‌کننده هدف حکومت پهلوی در برساخت هویت ملی و تحکیم قدرت مرکزی است؛ به‌ویژه در شرایطی که حکومت رضاشاه با اصلاحات گسترده و تمرکزگرایی،

میراث رضاشاهی در کتاب‌های درسی تاریخ پهلوی: رویکردی نشانه‌شناختی ... | ۲۵

ایران را به یک کشور مدرن تبدیل می‌کرد (Althusser, 1971: 142-144). این بازنمایی تصویری با بهره‌گیری از ابزارهای بصری و ایدئولوژیک، مفاهیم قدرت، وفاداری و هویت ملی را به نسل‌های جوان منتقل می‌کند و تصویری از یک رهبر مقتدر و نظم‌دهنده در ذهن دانش‌آموزان شکل می‌دهد.

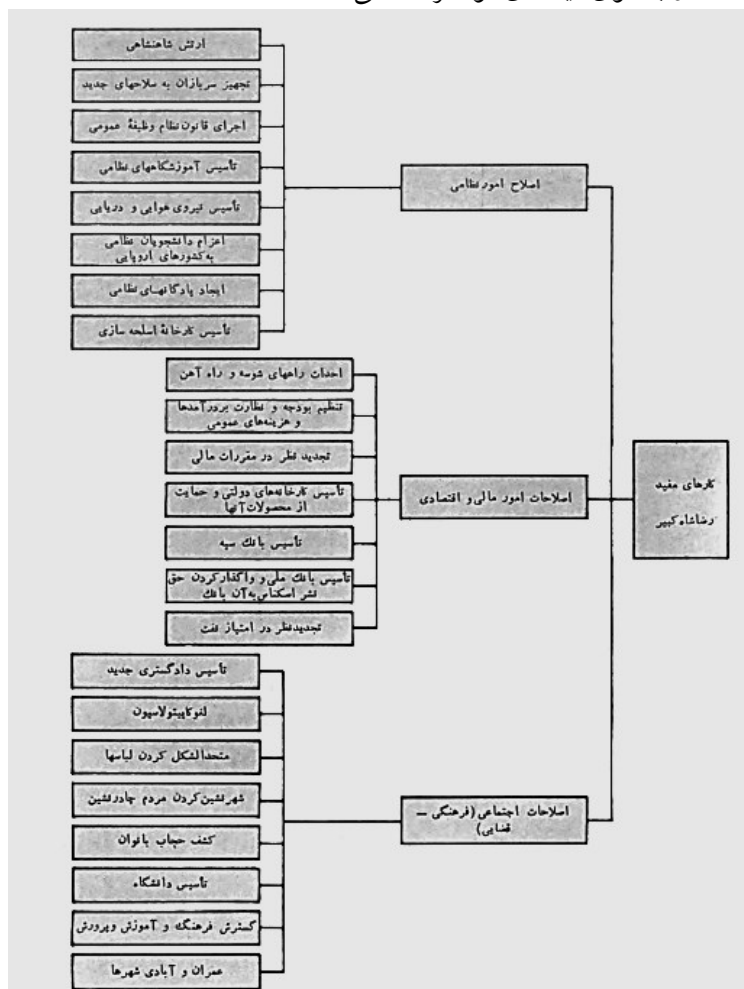
(تصویر-۲۷): سان‌دیدن رضاشاه از سربازان سپاه (حداد و دیگران، ۱۳۴۲: ۱۲۴)

۴-۹. تاریخ ۳ دوره راهنمایی از محمدیان و خلیلی گرگانی (۱۳۵۳)

تصویر (۲۸) ارائه‌شده در کتاب درسی تاریخ دوره پهلوی، نمایشی از تلاش‌های گسترده رضاشاه برای اجرای اصلاحات در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است و مستقیم در انتقال هویت و ایدئولوژی حکومتی به دانش‌آموزان نقش دارد. از منظر نشانه‌شناسی، این تصویر به‌عنوان نشانه‌ای ساختاریافته عمل می‌کند که اصلاحات را در قالبی مرتب و منظم نشان می‌دهد و مفاهیمی از نظم، برنامه‌ریزی و پیشرفت را به ذهن مخاطب منتقل می‌کند (Barthes, 1972: 168-170).

با تقسیم اصلاحات به شاخه‌های مختلف، شامل اصلاحات آموزشی، مالی، اقتصادی و اجتماعی، این نمودار نه تنها تصویر تغییرات بنیادین کشور تحت سلطنت رضاشاه را ارائه می‌دهد، بلکه به‌طور ضمنی پیام‌هایی از مدرنیته و تمرکزگرایی قدرت را نیز منتقل می‌کند. اصلاحات آموزشی مانند تأسیس مدارس جدید، اصلاحات اقتصادی شامل تغییرات در سیستم مالی و گمرکی و اصلاحات اجتماعی و فرهنگی همگی نشانه‌هایی

از تلاش برای شکل‌دهی جامعه‌ای منظم و مدرن‌اند که ساختارهای قدیمی در آن دگرگون شده و به سوی آینده‌ای نو حرکت می‌کنند (Althusser, 1971: 145-147).

تصویر (۲۸): نمودار کارهای مفید رضاشاه (محمدیان و خلیلی گرگانی، ۱۳۵۳: ۶۳)

این نمودار، با توجه به گنجانده شدن آن در کتاب‌های درسی و آموزش نسل‌های جدید، ابزاری برای نهادینه‌سازی هویت ملی جدید و مشروعیت‌بخشی به قدرت مرکزی محسوب می‌شود؛ به این ترتیب، تصویر (۲۸) نه تنها نمایی تاریخی از تغییرات اجتماعی ارائه می‌دهد، بلکه آشکارا در خدمت بازنمایی و انتقال ایدئولوژی حکومتی و ملی به دانش‌آموزان قرار دارد (Eco, 1976: 62-64).

دو تصویر (۲۹-۳۰) در کتاب درسی تاریخ دوره پهلوی، میراث رضاشاه را از دو زاویه کلیدی، «نوسازی زیرساختی» و «تحول اجتماعی»، بازنمایی می‌کنند و به روشنی در خدمت انتقال ایدئولوژی مدرن‌گرایانه و دولت‌محورند که هدف آن برساختن هویت ملی جدید بر پایه قدرت متمرکز، انضباط و فاصله‌گیری از سنت است.

تصویر سمت راست تصویر (۲۹) رضاشاه را در حال صدور فرمان کشف حجاب نشان می‌دهد و از منظر نشانه‌شناسی، حامل پیامی عمیق درباره نقش دولت در مهندسی اجتماعی است. لباس‌های غربی، نظم صحنه و حضور زنان بی حجاب در کنار مردان یونیفورم‌پوش، گفتمان مدرن‌سازی از بالا را بازنمایی می‌کند؛ گفتمانی که در آن دولت نه تنها مسئول امور سیاسی و اقتصادی، بلکه مسئول تعریف هویت فردی و اجتماعی نیز است. در این چهارچوب، رضاشاه به عنوان نماد عقلانیت و اقتدار، هدایت جامعه از سنت به سوی تجدد را نمایش می‌دهد (Barthes, 1972: 172-174).

در تصویر سمت چپ (تصویر ۳۰) نیز احداث راه آهن به نمایش درآمده است؛ پروژه‌ای که از دید دولت پهلوی نماد پیشرفت و اتصال ملی بود. حضور کارگران در حال کار و موقعیت مرکزی رضاشاه، نشان‌دهنده پیوند مستقیم توسعه اقتصادی با اراده و حضور رهبری است. این تصویر نیز همانند تصویر پیشین، گفتمان تمرکزگرایانه و نوسازی از بالا را تقویت می‌کند؛ نوسازی‌ای که مستقیم از دل دولت و اراده شاه نشئت می‌گیرد (Althusser, 1971: 148-150).

هر دو تصویر با چینش بصری هدفمند، بازتولید ایدئولوژی رسمی پهلوی را ممکن می‌سازند و رضاشاه را به عنوان چهره‌ای «متمدن‌ساز»، مقتدر و نوساز معرفی می‌کنند. گنجاندن این تصاویر در کتاب درسی تاریخ، ابزاری آموزشی برای تثبیت این روایت در ذهن دانش‌آموزان است؛ روایتی که در آن هویت ایرانی مدرن، وابسته به اقتدار دولت مرکزی و گسست از سنت تعریف می‌شود (Eco, 1976: 65-67).

تصویر (۳۱) در کتاب درسی تاریخ دوره پهلوی، نمادی از تلاش‌های نظام پهلوی برای انتقال هویت و ایدئولوژی خاص خود به نسل‌های آینده است. در این تصویر، رضاشاه پهلوی در حال اعطای نشان به ولیعهد محمدرضا شاه نشان داده شده است؛ صحنه‌ای که نماد انتقال قدرت و اقتدار از پدر به پسر را بازنمایی می‌کند. این تصویر، علاوه بر تأکید بر روابط خانوادگی و سلسله‌ای، پیام‌های ایدئولوژیک قدرتمندی را منتقل می‌کند که بر پایه مفاهیمی

چون ثبات، وحدت ملی و سلطنت مستقر بنا شده‌اند (Barthes, 1972: 175-177).

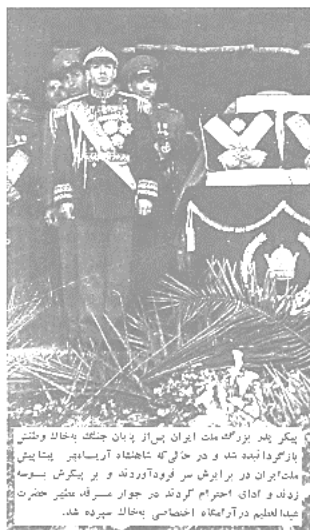

(تصویر-۳۰): احداث راه آهن به وسیله رضاشاه
(محمدیان و خلیلی گرگانی، ۱۳۵۳: ۶۸)

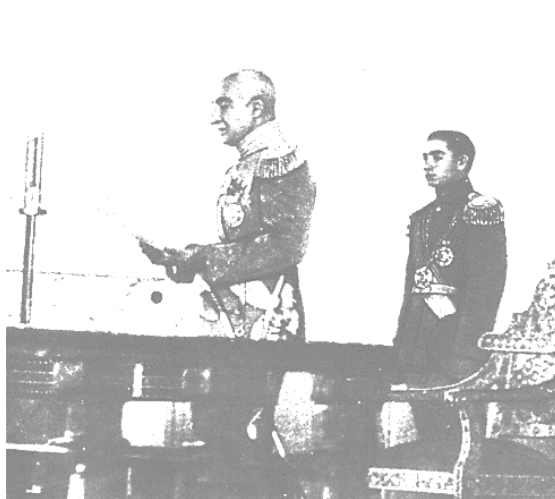

(تصویر-۲۹): رضاشاه و فرمان کشف حجاب
(محمدیان و خلیلی گرگانی، ۱۳۵۳: ۶۹)

نوع لباس‌های رسمی و باشکوه، وضعیت ایستاده و مرتفع شاه و ولیعهد، و قرار گرفتن آن‌ها در یک قاب رسمی و منظم، همگی به تقویت این پیام‌ها کمک می‌کنند؛ در این راستا، تصویر نه تنها یک لحظه تاریخی را ثبت می‌کند، بلکه آگاهانه همچون نمادی آموزشی برای دانش‌آموزان عمل می‌کند و مفاهیم قدرت، مشروعیت و قانون‌مندی را بازنمایی می‌کند (Althusser, 1971: 151-153).

(تصویر-۳۲): بازگشت پیکر رضاشاه
به ایران (محمدیان و خلیلی گرگانی،
۱۳۵۳: ۷۵)

(تصویر-۳۱): نطق رضاشاه در کنار ولیعهد محمدرضا شاه
(محمدیان و خلیلی گرگانی، ۱۳۵۳: ۷۳)

در تصویر (۳۲) که بازگشت پیکر رضاشاه به ایران را نشان می‌دهد، تلاش برای نمایش قدرت ملی و بازسازی کشور پس از تبعید، همراه با حضور مقامات و مسئولان، به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی، برجسته شده است. این تصویر، علاوه بر ارائه واقعیت‌های تاریخی، به‌طور ضمنی درصدد شکل‌دهی افکار عمومی و تأسیس هویت ملی جدید در چهارچوب ایدئولوژی حاکم است و نسل‌های آینده را به شکل‌گیری ذهنیت خاص و هویت مشترک ملی فرا می‌خواند (Eco, 1976: 68-70).

۵. نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری این پژوهش نشان می‌دهد که تصاویر کتاب‌های درسی تاریخ در دوره رضاشاه پهلوی، میراث رضاشاه را نه یک رویداد یا شخص تاریخی خنثی، بلکه به‌مثابه سازوکاری ایدئولوژیک برای ملت‌سازی و تثبیت هویت سیاسی بازنمایی می‌کنند. در سطح میراث تجدیدی، تأکید بر سازه‌ها و نهادهای مدرن مانند پل ورسک، راه‌آهن، دانشگاه تهران و موزه ایران باستان، در خدمت خلق روایتی از رضاشاه در جایگاه معمار ایران نوین قرار دارد؛ در این روایت، طبیعت صعب‌العبور و گذشته آشفته در تقابل با تکنولوژی، نظم و پیشرفت قرار می‌گیرد و شاه به‌مثابه تنها عامل تغییر و غلبه بر عقب‌ماندگی معرفی می‌شود. در سطح میراث شخصیتی، تصاویر متعدد از رضاشاه در یونیفورم نظامی، با مدال‌ها و نگاه مصمم، او را از فردی عادی به نماد ملی و رهبر تاریخ‌ساز ارتقا می‌دهند؛ بازنمایی‌هایی که از نمایش احساسات شخصی پرهیز کرده و در عوض، کاریزما، اقتدار و فرادستی او را تثبیت می‌کنند. در سطح میراث رفتاری نیز، نمایش صحنه‌هایی همچون سان‌دیدن از سربازان، فرمان کشف حجاب، یا اعطای نشان به ولیعهد، الگویی رفتاری از نظم، اطاعت، اقتدار و نوسازی از بالا را به دانش‌آموزان منتقل می‌سازند؛ به این ترتیب، تصاویر در کتاب‌های درسی نه اسناد تصویری تاریخ، بلکه متونی نشانه‌شناسانه و تبلیغی‌اند که در پی مشروعیت‌بخشی به سلطنت و القای هویت ملی مدرن و دولت‌محور عمل می‌کنند.

از این منظر، می‌توان گفت که بازنمایی میراث رضاشاه در کتاب‌های درسی تاریخ، سه سطح تمدنی، شخصیتی و رفتاری را به شکلی هماهنگ در هم می‌تند تا تصویری منسجم و یک‌دست از رژیم پهلوی بسازد. میراث تجدیدی با پروژه‌های عمرانی و نهادهای مدرن، پیام توسعه و

قدرت دولت مرکزی را القا می‌کند؛ میراث شخصیتی با تصویر قهرمانانه و اقتدارگرای شاه، یک رهبر تاریخ‌ساز و فراتر از مردم را تثبیت و میراث رفتاری با صحنه‌های نظم، انضباط و اعمال اصلاحات اجتماعی، الگوی دولت‌مداری و اطاعت سیاسی را بازتولید می‌کند. چنین ترکیبی نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی تاریخ در این دوره تنها آموزشی نبودند، بلکه ابزارهایی برای تبلیغ و تداوم ایدئولوژی پهلوی محسوب می‌شدند؛ ابزاری که از طریق رمزگان بصری، ذهن نسل جوان را با تصویری مطلوب از دولت مدرن و ملی‌گرای رضاشاهی پیوند می‌داد و زمینه را برای تداوم این گفتمان در حافظه تاریخی جامعه فراهم می‌آورد.

فهرست منابع

- اکبری، محمدعلی (۱۳۹۱)، «پروژه ملت‌سازی عصر پهلوی اول در متون آموزشی تاریخ»، مجله علمی و پژوهشی تاریخ ایران، ۵، ۲، ۳۳-۶۰.
- اکبری، محمدعلی و رضا بیگدلو (۱۳۹۰)، «پهلویسم: ایدئولوژی رسمی دولت محمدرضا پهلوی در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ ش»، گنجینه اسناد، ۸۴، ۶-۲۴.
- اکبری، محمدعلی و معصومه شکورقهاری (۱۳۹۱)، «وجوه فرهنگی ایرانیت در متون درسی عصر پهلوی اول (کتاب‌های تاریخ، جغرافیا و ادبیات فارسی)». مسکویه، ۷ (۲۳)، ۷-۳۲.
- بیگدلو، رضا و شهاب شهیدانی (۱۳۹۶)، «تحلیل نوسازی نظام آموزشی ایران در دهه چهل و اوایل دهه پنجاه (با تأکید بر کنفرانس انقلاب آموزشی رامسر)»، مجله علمی و پژوهشی تاریخ ایران، ۱۰، ۳، ۲۵-۴۵.
- بیگدلو، رضا و ثریا مرسلی (۱۳۹۶)، «بازنمایی هویت نژادی در کتاب‌های درسی تاریخ مدارس ابتدایی و دبیرستان در دوره پهلوی اول». مطالعات تاریخ فرهنگی (پژوهشنامه انجمن ایرانی تاریخ)، ۹ (۳۴)، ۱-۲۴.
- تریان، امین و حمید آزاد (۱۳۹۴)، «تحلیل گفتمان روایت جنبش مشروطه در کتاب‌های درسی تاریخ (دوره پهلوی و پس از انقلاب اسلامی)». پژوهش‌های تاریخی، ۷ (۱)، ۱۲۱-۱۴۰.
- حامدی، زهرا (۱۳۹۲)، «آسیب‌شناسی تدوین کتب و مسائل آموزشی درس تاریخ در دوره رضاشاه»، مطالعات تاریخ فرهنگی، ۵ (۱۷)، صص ۲۱-۴۰.
- راعی گلوچه، سجاد، رحمانیان، داریوش (۱۳۹۶)، «سیاست و آموزش در دوره پهلوی دوم؛ بررسی موردی علل، چگونگی و فرایند تغییر مباحث و مصوبات شورای عالی فرهنگ: ۱۳۲۰-۱۳۳۲»، تاریخ اسلام و ایران، ۳۵ (۱۲۵)، صص ۵۷-۸۰.
- سلیمی، حسین (۱۳۹۷)، «تبار رمانتیکی گفتمان ملت‌گرایی دوره پهلوی اول و آموزش هویت ملی در کتاب‌های درسی دبستان»، مطالعات تاریخ فرهنگی، سال دهم، ۳۶، ۷۷-۱۰۴.

فرامرزی، اعظم، محمد کلهر و علی‌اکبر خدری زاده (۱۴۰۰)، «ترویج آموزه‌ها و مفاهیم ملی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ در عصر پهلوی دوم کاربرد نظریه تحلیل گفتمان تاریخی روٹ وداک»، پژوهش‌های تاریخی، ۱۳، ۴، ۷۷-۹۲.

عسکرانی، محمدرضا (۱۳۸۹)، «آسیب‌شناسی آموزش تاریخ در نظام تعلیم و تربیت ایران (بررسی موردی عصر قاجار تا پایان دوره رضاشاه)»، مطالعات تاریخ فرهنگی، سال دوم، شماره ۵.

معلمان، محمدرضا، سهراب یزدانی مقدم، داریوش رحمانیان کوشکی و عطاءالله حسنی (۱۴۰۱)، «تحلیل گفتمان سخنرانی‌های تاریخی در سازمان پرورش افکار (۱۳۱۷-۱۳۲۰ ش)»، مطالعات تاریخ فرهنگی، سال سیزدهم، شماره ۵۲.

ملائتی توانی، علیرضا (۱۴۰۰)، چالش‌های تاریخ ورزی در ایران امروز، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ملایی توانی، علیرضا و جواد نوروزی (۱۳۹۵)، «طرح جلد کتاب‌های درسی تاریخ معاصر دبیرستان از ۱۳۵۸-۱۳۹۴»، تاریخ نگری و تاریخ‌نگاری، ۲۶، ۱۷، ۱۴۵-۱۷۸.

ملائتی توانی، علیرضا (۱۳۹۶)، گفتمان تاریخ نگاری رسمی دوره پهلوی پیرامون رضاشاه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

فرشید مهری، رضا شعبانی، قباد منصور بخت (بهار ۱۳۹۶)، «جایگاه و جلوه‌های ناسیونالیسم در متون درسی تاریخ دوره پهلوی اول»، فصلنامه تاریخ دانشگاه آزاد واحد محلات، ۱۲ (۴۴)، صص ۶۸-۹۸.

وطن دوست، غلامرضا، فصیحی، سیمین، حامدی، زهرا (۱۳۸۸)، «نمودهای ناسیونالیسم در کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی اول»، تاریخ نگری و تاریخ‌نگاری، ۱۹ (۱)، ۱۸۱-۲۰۵.

کتاب‌های درسی

دوره رضاشاه

ابوطالب خان (۱۳۴۵)، تاریخ مقدماتی ایران برای سال دوم مدارس ابتدایی، تهران: کتابخانه سعادت.

رمزی، سیدحسین خان (۱۳۰۷)، تاریخ مقدماتی ایران به‌ضمیمه عصر پهلوی مختص سال دوم و سیم مدارس، تهران: کتابخانه علمیه اسلامی و اخوان کتابچی.

فروغی، محمدعلی (۱۳۰۷)، تاریخ مختصر ایران و عالم برای سال پنجم و ششم مدارس ابتدایی ایران، تهران: مطبعه حسینی.

قویم، امیرعلی خان (۱۳۰۶)، کتاب تاریخ ایران؛ سال پنجم و ششم ابتدایی، تهران: کتابخانه مظفر.

وزارت فرهنگ (۱۳۱۹)، تاریخ سوم دبیرستان‌ها، بی‌جا: چاپخانه بانک ملی ایران.

دوره محمدرضا شاه

برهان آزاد، ابراهیم و دیگران (۱۳۳۵)، تاریخ برای سال سوم دبیرستان‌ها، تهران: شرکت سهامی انتشار کتب درسی.

حداد، محسن و دیگران (۱۳۴۲)، تاریخ سال پنجم دبیرستان‌ها طبیعی و ریاضی، تهران: شرکت سهامی طبع و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- حکیم الهی، نصرت‌الله و دیگران (۱۳۳۱)، تاریخ: برای سال سوم دبیرستان‌ها، تهران: شرکت سهامی طبع و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- غمامی، حسن و عباس سعیدی (۱۳۳۲)، تاریخ عمومی و ایران برای سال سوم دبیرستانی‌ها، تهران: کتاب‌فروشی زوار.
- شیبانی، عبدالحسین و دیگران (۱۳۱۹)، کتاب تاریخ سال دوم دبیرستان، تهران: تابان.
- محمدیان، ابوالقاسم و محمدحسن خلیلی گرگانی (۱۳۵۳)، تاریخ ۳ دوره راهنمایی، تهران: چاپخانه سپهر.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۴۰)، تاریخ ایران: دوره اسلامی برای سال ششم دبستان، تهران: فرانکلین.
- Althusser, L. (1971), "Ideology and Ideological State Apparatuses", *In Lenin and Philosophy and Other Essays*, Monthly Review Press.
- Apple, M. W. (2004), *Ideology and Curriculum*, NY: Routledge.
- Barthes, R. (1972), *Mythologies*, Trans. A. Lavers. New York: Hill and Wang.
- Eco, U. (1976), *A Theory of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press.
- Li, Y. (2017), "A semiotic theory of institutionalization", *Academy of Management Review*, 42(3), 520-547.
- Peirce, C. S. (1931-1958), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Vol. 2. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Threadgold, T. (1986), *Semiotic, s-ideology-language*, Sydney Studies in society and culture, 3.

Transliteration

- Abu-Taleb Khan. *An Elementary History of Iran for the Second Year of Primary Schools*. Tehran: Sa'adat Library, 1966.
- Akbari, Mohammad-Ali. "The Nation-Building Project of the First Pahlavi Era in History Education Texts." *Iranian Journal of History*, 1391, 5(2), 33–60.
- Akbari, Mohammad-Ali; Masomeh Shakorghahari. "Cultural Dimensions of Iranian Identity in Textbooks of the First Pahlavi Era (History, Geography, and Persian Literature Textbooks)." *Moskoye*, 7(23), 7–32, 1391.
- Akbari, Mohammad-Ali; Reza Bigdelou. "Pahlavism: The Official Ideology of Mohammad Reza Shah's Government in the 1960s and 1970s." *Ganjine-ye Asnad*, 84, 6–24, 1390.
- Askarani, Mohammad-Reza. "A Pathology of History Education in Iran's Educational System (A Case Study from the Qajar Era to the End of Reza Shah's Period)." *Cultural History Studies*, 2010, year 2, issue 5.
- Beigdelou, Reza; Sorayya Marseli. "Representation of Racial Identity in Primary and Secondary School History Textbooks during the First Pahlavi Period." *Cultural History Studies*, 9(34), 1–24, 1396.
- Bigdelou, Reza; Shahab Shahidani. "An Analysis of the Modernization of Iran's Education System in the 1960s and Early 1970s (with Emphasis on the Ramsar Educational Revolution Conference)." *Iranian Journal of History (Scientific and Research)*, 2017, 10(3), 25–45.
- Borhan Azad, Ebrahim, et al. *History: For the Third Year of High Schools*. Tehran: [School Textbook Publishing Company], 1956.
- Faramarzi, Azam; Kalahor, Mohammad; Khedrizeh, Ali-Akbar. "Promoting National Teachings and Concepts in the Content of History Textbooks during the Second Pahlavi Era: Applying Ruth Wodak's Historical Discourse Analysis Theory." *Historical Studies*, 13(4), 77–92, 1400.
- Foroughi, Mohammad-Ali. *A Concise History of Iran and the World for the Fifth and Sixth Years of Primary Schools*. Tehran: Hosseini Printing House, 1928.
- Ghamami, Hassan; Abbas Saeedi. *General and Iranian History for the Third Year of High Schools*. Tehran: Zavvar Bookstore, 1953.
- Haddad, Mohsen, et al. *History: For the Fifth Year of High Schools, Natural Sciences and Mathematics Track*. Tehran: Iran School Textbook Printing and Publishing Company, 1963.
- Ministry of Culture. *History: Third Year of High Schools*. N.p: Bank Melli Iran Printing House, 1940.
- Moalleman, Mohammad-Reza; Yazdani-Moghadam, Sohrab; Rahmanian-Kushkaki, Dariush; Hasani, Ataollah. "Discourse Analysis of Historical Speeches in the Organization for the Cultivation of Thought (1938–1941)." *Cultural History Studies*, 2022, year 13, issue 52.
- Mohammadiyan, Abolqasem; Mohammad-Hassan Khalili Gorgani. *History 3: Guidance-School Level*. Tehran: Sepehr Printing House, 1974.
- Molaei-Tavani, Alireza. *Challenges of Practicing History in Contemporary Iran*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies, 2021.
- Molaei-Tavani, Alireza; Nowruzi, Javad. "Cover Designs of Contemporary History Textbooks for High Schools (1979–2015)." *History Seeing and Historiography*, 2016, 26(17), 145–178.
- Natel Khanlari, Parviz. *The History of Iran: Islamic Period, for the Sixth Year of Primary School*. Tehran: Franklin, 1961.
- Qavim, Amir-Ali Khan. *The History of Iran: For the Fifth and Sixth Years of Primary School*. Tehran: Mozaffar Library, 1927.
- Ramzi, Seyyed Hossein Khan. *An Elementary History of Iran, Including the Pahlavi Era, for the Second and Third Years of Schools*. Tehran: Islamic 'Elmiyeh Library and Ketabchi Brothers, 1928.
- Salimi, Hossein. "The Romantic Roots of Nationalist Discourse during the First Pahlavi Era and the Teaching of National Identity in Primary School Textbooks." *Cultural History Studies*, 36, 77–104, 1397.
- Tariyan, Amin; Hamid Azad. "Discourse Analysis of the Narrative of the Constitutional Revolution in History Textbooks (Pahlavi Era and Post-Islamic Revolution)." *Historical Studies*, 7(1), 121–140, 1394.
- Vatandoust, Gholam-Reza; Fasihi, Simin; Hamedi, Zahra. "Manifestations of Nationalism in History Textbooks of the First Pahlavi Era." *History Seeing and Historiography*, 2009, 19(1), 181–205.

Reza Shah's Legacy in Pahlavi History Textbooks: A Semiotic Approach to the Representation of Power and Identity

Extended Abstract

Introduction: History textbooks are not merely instruments for the transmission of historical knowledge; rather, they function as one of the most significant mechanisms for the reproduction of official ideology. According to Louis Althusser's theory of Ideological State Apparatuses, the educational institution produces subjects aligned with the dominant political order through curricular content. Within this framework, images—due to their persuasive capacity and indirect influence—play a decisive role in stabilizing the official narrative. From a semiotic perspective, particularly within Roland Barthes' theory of first- and second-order signification, images carry not only explicit meanings but also mythological and ideological layers that naturalize dominant values.

The central issue addressed in this study is how images of Reza Shah in Pahlavi-era history textbooks transcend mere historical representation and become instruments for consolidating a nationalist and state-centered discourse. The aim is to uncover the semiotic and ideological mechanisms through which political power, modernity, and national identity are internalized in students' minds. The main research question is formulated as follows: How do images in Pahlavi history textbooks represent Reza Shah across three levels—'modernist legacy,' 'personal legacy,' and 'behavioral legacy'—and what role do they play in legitimizing the Pahlavi government?

A review of the literature shows that while numerous studies have examined history education, nationalism, and nation-building in textbooks, relatively little attention has been paid to the semiotic analysis of Reza Shah's images within the combined theoretical framework of Barthes and Althusser. This theoretical and methodological gap justifies the present study.

Method: This research adopts a qualitative approach grounded in critical semiotics. The corpus includes all history textbooks from the Pahlavi period at primary and secondary schools, published between the 1920s and 1970s. A purposive sampling strategy was employed to select textbooks containing direct or indirect visual representations of Reza Shah.

Primary sources were collected from archival databases and digital libraries. The analytical framework is based on structuralist and critical semiotics, organized along two main axes:

1. Analysis of first- and second-order signification (following Barthes) to identify denotative and mythological meanings;

2. Analysis of the ideological function of images within Althusser's framework, interpreting the textbook as an ideological apparatus of the state.

Images were categorized into three analytical domains:

- Modernist legacy: infrastructural projects, development initiatives, and modern institutions;
- Personal legacy: facial expression, military uniform, medals, posture, and markers of charisma;
- Behavioral legacy: interactions with the military, issuance of decrees, social reforms, and the transfer of power.

The method of data analysis is descriptive-interpretive, focusing on visual codes such as composition, camera angle, centrality of the subject, exclusion of extraneous elements, and symbols of authority.

Findings: The findings indicate that representations of Reza Shah in Pahlavi-era textbooks follow a coherent and repetitive pattern across the three identified levels:

1. Modernist legacy: There is a strong emphasis on infrastructural projects such as railways, bridges, the University of Tehran, the National Museum of Iran, and government buildings. These images juxtapose a rugged natural landscape and a chaotic past with modern constructions, portraying Reza Shah as the architect of modern Iran. The elimination of people's role and the focus on structures depict progress as the product of the central government's will.
2. Personal legacy: Reza Shah is predominantly depicted in military uniform, adorned with prominent medals, displaying a resolute gaze and an absence of personal emotion. These visual codes elevate him beyond a historical individual to a symbol of national authority. The repetition of this pattern across textbooks creates a form of visual intertextuality that reinforces his charismatic identity.
3. Behavioral legacy: Images of military inspections, issuing the decree for removing hijab, suppression of the opposition, and awarding honors to the crown prince reproduce a pattern of order, obedience, concentration of power, and transmission of legitimacy. Even depictions of repression are framed in a way that presents state violence as a legitimate means of maintaining order.

Overall, images function not as neutral historical documents but as semiotic texts carrying ideological meanings that naturalize the official narrative of nation-building and modernization.

Discussion and conclusion: The semiotic analysis demonstrates that visual representations of Reza Shah in history textbooks constitute a coordinated mechanism for legitimizing the Pahlavi state and consolidating a state-centered national identity. The interaction of modernist, personal, and behavioral dimensions produces a coherent image of the Shah as a heroic historical agent, architect of development, and symbol of national order. By

omitting social and political contradictions, these images construct a homogeneous and hegemonic narrative of the past.

Future research is recommended to undertake comparative analyses of pre- and post-Islamic Revolution textbooks to examine shifts in the representation of power. Additionally, the application of multimodal discourse analysis could deepen visual interpretation. Empirical studies on the impact of such images on students' historical consciousness may also open new avenues in the field of history education.

Keywords: Reza Shah, history textbooks, semiotics, Pahlavi ideology, history education.